

Tijdvak 1 - hv123

Auteurs	content VO- ; Leontine de Jong ; Froukje Kalma
Team	VO-content Geschiedenis
Laatst gewijzigd	11 oktober 2023
Licentie	CC Naamsvermelding-GelijkDelen 4.0 Internationale licentie
Webadres	https://maken.wikiwijs.nl/62205/

Dit lesmateriaal is gemaakt met Wikiwijs van Kennisnet. Wikiwijs is hét onderwijsplatform waar je leermiddelen zoekt, maakt en deelt.

Inhoudsopgave

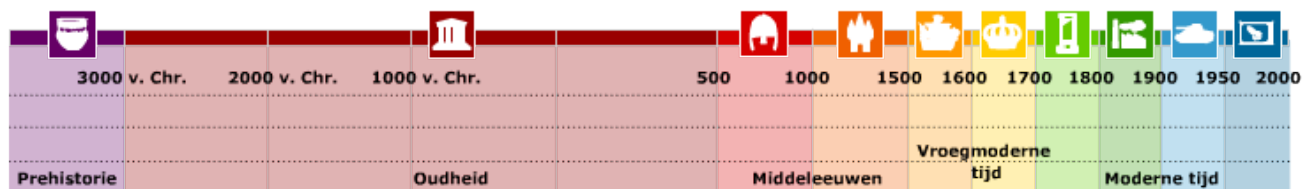
Tijdvak 1	2
Inleiding	2
Wat kan ik straks?	3
Wat ga ik doen?	4
Opdrachten	6
Afsluiting	7
Kennisbanken	7
Eindopdracht	8
D-toets	8
Terugkijken	17
Verderkijker	17
Extra: Gebeurtenissen	20
Over dit lesmateriaal	21

Tijdvak 1

Inleiding

Tijdvak 1 begint ongeveer 2,5 miljoen jaar geleden en duurt tot 3000 v.Chr.

Daarmee is tijdvak 1 het langste tijdvak van de tien tijdvakken. Maar dat betekent niet dat er over dit tijdvak het meest bekend is. Nee, eerder andersom: wat we weten over dit tijdvak hebben we moeten afleiden uit een relatief klein aantal, niet geschreven bronnen.

Ötzi de ijsman.

Bekijk de video over 'Ötzi de ijsman'.

Noteer dingen die je opvallend vindt en die passen bij de tijd van Ötzi.

Gebruik steekwoorden, geen hele zinnen.

<https://www.youtube.com/embed/ByynC4LvzsQ>

Introductie-opdracht Tijdvak 1

Je gaat een **woordenwolk** maken. Daarvoor gebruik je teksten uit dit thema. Die teksten hoef je niet zelf te zoeken, maar zijn voor je bij elkaar gezet in een tekstdocument.

- Download het tekstdocument: [Teksten tijdvak 1](#).
- Open het tekstdocument en selecteer de tekst.
Je hoeft de tekst niet te lezen.
- Ga dan naar de volgende site: www.woordwolk.nl.
- Kies linksboven voor 'Bestand'.
- Kies vervolgens voor 'Plak/type tekst'.
- Plak de tekst uit het tekstdocument in het tekstvak.
- Klik op 'Toepassen' en bekijk de woordenwolk.
- Pas de 'Vorm' en 'Kleuren' van je woordenwolk eventueel nog wat aan.
- Bewaar de woordwolk. Je hebt hem in dit thema nog regelmatig nodig.

Komen de woorden die jij hebt opgeschreven tijdens het kijken naar de video voor in de woordwolk?

Wat kan ik straks?

Aan het eind van dit thema kun je:

Leerdoel	Opdracht
uitleggen waarom jagers-verzamelaars nomaden waren.	<ul style="list-style-type: none">• Jagers en verzamelaars• De mammoetjacht
benoemen welke veranderingen het gevolg waren van de agrarische revolutie.	<ul style="list-style-type: none">• Landbouwsamenlevingen
beschrijven welke politieke, economische en sociale veranderingen het gevolg waren van stedelijke gemeenschappen.	<ul style="list-style-type: none">• De eerste steden
uitleggen dat het ontbreken van schriftelijke bronnen in de prehistorie van belang is voor onze kennis van deze tijd.	<ul style="list-style-type: none">• Hoe stierf Ötzi• Soorten Bronnen• Het eerste schrift

beschrijven hoe de boeren dachten over het leven na de dood.	• Hunebedden
--	--------------

Wat ga ik doen?

Tijdvak 1 bestaat uit de volgende onderdelen:

Onderdeel	Tijd	Eindproduct
Inleiding en Intro-opdracht	0,5 lesuur	-
Opdracht: Jagers en verzamelaars	2 lesuren	Kruiswoordpuzzel maken of toetsvragen beantwoorden.
Opdracht: Landbouwsamenlevingen	2 lesuur	Antwoord op vijf open vragen.
Opdracht: De eerste steden	1 lesuur	Het ontwikkelen van een quiz of toetsvragen beantwoorden.
Opdracht: Hoe stierf Ötzi?	2 lesuren	Onderzoeksverslag
Opdracht: Soorten bronnen	2 lesuren	Bronverzameling over eigen onderwerp of toets
Opdracht: Het eerste schrift	2 lesuren	Keuze tussen 2 schrijfoopdrachten

Opdracht: De mammoetjacht	2 lesuren	Het beantwoorden van een onderzoeksvraag en discussie voeren.
Opdracht: Hunebedden	3 lesuren	Verslag maken over hunebedden
Afsluiting	2 lesuren	Acht afbeeldingen zoeken en beschrijven die het tijdvak illustreren.
Totaal	18,5 lesuren	

De tijd is een indicatie en afhankelijk van de keuze van het eindproduct.

Opdrachten

Hier staan de acht opdrachten die bij dit tijdvak horen.
Maak je keuze.

Opdracht 1	Jagers en verzamelaars
Opdracht 2	Landbouwsamenlevingen
Opdracht 3	De eerste steden
Opdracht 4	Hoe stierf Ötzi?
Opdracht 5	Soorten bronnen
Opdracht 6	Het eerste schrift
Opdracht 7	De mammoetjacht
Opdracht 8	Hunebedden

Afsluiting

Kennisbanken

Hieronder vind je de kennisbanken die zijn gebruikt in de opdrachten van Tijdvak 1.

Levenswijze van jagers en verzamelaars

Landbouw en landbouwsamenlevingen

De eerste stedelijke gemeenschappen

Eindopdracht

Je sluit dit thema af met het zoeken van **acht afbeeldingen** die het tijdvak illustreren. Gebruik bij het zoeken van de afbeeldingen de leerdoelen van het thema.

Bij elke afbeelding geef je kort (max. 150 woorden) aan waarom de afbeelding volgens jou goed bij het tijdvak past.

Beoordeling

De afbeeldingen en de toelichting worden beoordeeld door je docent. Je krijgt een goede beoordeling als:

- **Inhoud:** passen de afbeeldingen goed bij het tijdvak?
- **Inhoud:** passen de omschrijvingen bij de afbeeldingen?
- **Inhoud:** dekken de afbeeldingen en de omschrijvingen de leerdoelen?
- **Creativiteit:** zijn de afbeeldingen/omschrijvingen origineel?
- **Netheid:** is er aandacht besteed aan de netheid?
- **Taal:** bevatten de omschrijvingen niet te veel taalfouten?

Gereedschapskist

Welkom bij de gereedschapskist. Hier vind je uitleg over alle werkvormen waarmee je je eindproducten maakt. Bij iedere werkvorm staat beschreven hoe je deze uitvoert, kun je inspiratiefilmpjes bekijken en vind je de beoordelingscriteria waaraan jouw product moet voldoen. Ook zie je welke digitale middelen je kunt gebruiken en aan welke vaardigheden je werkt tijdens het maken van je eindproduct. Veel succes!

D-toets

Test je kennis. Maak de diagnostische toets.

Geschiedenis

Tijdvak 1 D-toets

<https://maken.wikiwijs.nl/p/questionnaire/standalone/5253903>

Algemene Informatie

Titel Tijdvak 1 D-toets
Aantal Vragen 17

MAIN_SECTION

Archeologen

De meeste kennis over de periode waarin de eerste mensen leefden, komt van **archeologen**.

Wat houdt het werk van archeologen in?

- ☐ Zij bestuderen de verschillende theorieën over de schepping van de mens.
- ☐ Zij onderzoeken allerlei geschreven bronnen uit de oertijd van de mensheid.
- ☐ Zij verzamelen informatie bij volken die nu nog net zo leven als de eerste mensen.
- ☐ Zij zoeken en bestuderen overblijfselen van vroeger zoals botten en werktuigen.

Vuur en kleding

Twee uitvindingen: vuur maken en kleding maken, hadden grote gevolgen.

Welke zin noemt een gevolg van deze uitvindingen?

- ☐ Mensen konden nu gebieden gaan ontdekken waar ze eerder niet konden overleven.
- ☐ Mensen konden nu handel gaan drijven en in vaste woonplaatsen gaan leven.

- ☐ Mensen konden nu voor het eerst in grotere groepen bij elkaar gaan wonen.
 - ☐ Mensen konden nu voor het eerst oorlog gaan voeren tegen elkaar.
-

Landbouwrevolutie

De **landbouwrevolutie** was één van de ingrijpendste ontwikkelingen in de geschiedenis.

In welke zin zie je een juiste keten van oorzaak en gevolgen rondom de landbouwrevolutie?

- ☐ Oorzaak: bevolkingsgroei → Gevolg: de neolithische revolutie → Gevolg daarvan: verbreiding van de landbouw naar Europa.
 - ☐ Oorzaak: bevolkingsgroei → Gevolg: verbreiding van de landbouw naar Europa → Gevolg daarvan: de neolithische revolutie.
 - ☐ Oorzaak: de neolithische revolutie → Gevolg: bevolkingsgroei → Gevolg daarvan: verbreiding van de landbouw naar Europa.
 - ☐ Oorzaak: de neolithische revolutie → Gevolg: verbreiding van de landbouw naar Europa → Gevolg daarvan: bevolkingsgroei.
-

Woning

Bekijk de afbeelding.

Ook in onze streken zijn resten gevonden van woningen uit de tijd van Jagers en Boeren. De afbeelding toont een reconstructie van zo'n vondst.

Uit welke periode stamt deze woning, en waaraan is dat te zien?

- ☐ Uit de tijd na de landbouwrevolutie, dat is te zien aan de stevige constructie.

- ☐ Uit de tijd na de landbouwrevolutie, dat is te zien aan het gebruik van riet en hout.
 - ☐ Uit de tijd voor de landbouwrevolutie, dat is te zien aan de grote ruimte voor verzameld voedsel.
 - ☐ Uit de tijd voor de landbouwrevolutie, dat is te zien aan het gebruik van riet en hout.
-

Priesters in Mesopotamië

In de stad Nippur in het oude Mesopotamië hadden priesters veel belangrijke taken.

Waarom hadden juist de priesters het toezicht gekregen op zaken als dijkenbouw en oorlogvoering?

- ☐ Priesters hadden een goede band met de arbeiders en konden hen van magische krachten voorzien.
 - ☐ Priesters konden de oude boeken met voorschriften over de landbouw lezen die de eerste mensen hadden nagelaten.
 - ☐ Priesters waren belangrijk omdat zij de macht van de goden hadden gekregen om over de stad te regeren.
 - ☐ Priesters werden gezien als belangrijke personen omdat volgens de inwoners alles door goden werd bepaald.
-

Gerst en bier

In geschriften uit Mesopotamische steden lezen we dat er veel gerst en bier werd opgeslagen bij de tempels.

Waarvoor werden deze levensmiddelen gebruikt?

- ☐ Dit waren destijds luxe etenswaren die door hogepriesters en hoge ambtenaren werden gebruikt.
 - ☐ Dit waren levensmiddelen die uitsluitend werden gebruikt om de goden te offeren.
 - ☐ Dit waren levensmiddelen die werden gebruikt om de boeren te betalen die voor de stad werkten.
 - ☐ Dit waren voorraden die onder andere werden gebruikt om ambachtslieden hun loon te betalen.
-

Soorten schrift

Welk van deze soorten schrift heeft het kleinste aantal verschillende tekens?

- ☐ Hiërogliefenschrift
 - ☐ Spijkerschrift
 - ☐ Alfabetisch schrift
 - ☐ Lettergrepenschrift
-

Alfabetische schrift

Welk van deze volken gebruikte als eerste het alfabetisch schrift?

- ☐ De Feniciërs

☐ De Hebreëën

☐ De Arabieren

☐ De Grieken

Neolithische revolutie

De neolithische revolutie verspreidde zich over een groot gebied in een periode van minstens 6000 jaar.

Welke zin beschrijft de **laatste** stap in deze ontwikkeling?

☐ Tenslotte begon ook in Engeland en Scandinavië de landbouw zich te verbreiden.

☐ Tenslotte begon ook in Turkije en Syrië de landbouw zich te verbreiden.

☐ Tenslotte werden ook in Engeland en Scandinavië voor het eerst stenen gereedschappen gebruikt.

☐ Tenslotte werden ook in Turkije en Syrië voor het eerst stenen gereedschappen gebruikt.

Eerste boerendorpen

Ook in Nederland zijn sporen teruggevonden van de eerste boerendorpen.

Welke zin over de eerste boerendorpen in Nederland is juist?

☐ De eerste boeren woonden in Drenthe, ongeveer 5000 voor Christus. Zij bewaarden voedsel in trechterbekers.

- ☐ De eerste boeren woonden in Drenthe, zo'n 7000 jaar voor Christus. Zij begroeven hun doden in hunebedden.
 - ☐ De eerste boeren woonden in Limburg, ongeveer 5000 voor Christus. Zij bewaarden voedsel in versierde potten.
 - ☐ De eerste boeren woonden in Limburg, zo'n 7000 jaar geleden. Zij begroeven hun doden in hunebedden.
-

Eerste steden

Waar zijn de resten van Nippur en andere oude steden gevonden?

- ☐ Aan de Donau in het huidige Hongarije.
 - ☐ Aan de Eufraat in het tegenwoordige Irak.
 - ☐ Aan de Nijl in het tegenwoordige Egypte.
-

Hiërarchische maatschappij

In een stad als Nippur in het oude Mesopotamië was de maatschappij **hiërarchisch** georganiseerd.

Welke zin geeft een voorbeeld van deze hiërarchie?

- ☐ Boven de priesters stond de koning, en onder de priesters de ambtenaren.
- ☐ De boeren hadden de verplichting om hun belasting te betalen in de vorm van een deel van de oogst.

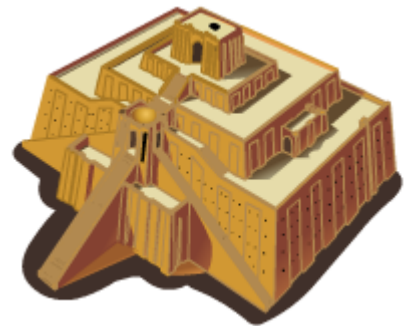
- ☐ Door specialisatie waren er tal van beroepen ontstaan in de stad.
 - ☐ Priesters hadden belangrijke bestuurlijke taken zoals het regelen van de waterhuishouding.
-

Soorten stenen

Bekijk de bron.

In Mesopotamische steden werd veel gebouwd met bakstenen, gemaakt van klei uit de rivieren.

Welk soort stenen gebouw zie je in de bron?

- ☐ Een piramide, deze werd gebruikt als tempel.
 - ☐ Een piramide, dit is een koningsgraf.
 - ☐ Een ziggoerat, dat is een tempeltoren.
 - ☐ Een ziggoerat, dit is een paleis voor de stadkoning.
-

Eerste steden

De eerste steden ontstonden in Mesopotamië.

Waarom ontstonden daar de eerste steden?

- ☐ Omdat daar het eerste schrift werd ontwikkeld.
- ☐ Omdat daar een hiërarchische maatschappij was ontstaan.

- ☐ Omdat daar de landbouw zeer succesvol was.

Schrift in Mesopotamië

Hoe wordt het schrift genoemd dat zich vanaf ongeveer 2400 voor Chr. in Mesopotamië ontwikkelde?

- ☐ spijkerschrift
- ☐ kleischrift
- ☐ logoschrift

Wikipedia

Over de vikingen vind je veel informatie op Wikipedia.

Wat voor soort bron is de informatie op Wikipedia?

- ☐ een ongeschreven primaire bron
- ☐ een geschreven primaire bron
- ☐ een ongeschreven secundaire bron
- ☐ een geschreven secundaire bron

Nomaden

De jagers en verzamelaars hadden een **nomadische levenswijze**.

Wat wordt hiermee bedoeld?

- ☐ Dat ze leefden van de jacht en het voedsel dat ze vonden.
 - ☐ Dat ze niet op een vaste plek leefden, ze trokken per seizoen naar plekken waar het meeste voedsel te vinden was.
 - ☐ Dat ze in kleine gemeenschappen leefden.
-

Terugkijken

Intro

- Kijk nog eens goed naar de woordwolk die je in introductieopdracht hebt gemaakt.
Ken je nu de betekenis van alle woorden in de wolk? Kun je ze in de juiste tijd plaatsen?

Kan ik wat ik moet kunnen?

- Lees de leerdoelen van dit thema nog eens door.
Kun je wat je moet kunnen?

Hoe ging het?

- **Tijd**
Bij de activiteiten stond dat je ongeveer 18 uur met dit thema bezig zou zijn.
Klopt dat met het aantal lessen dat je over dit thema hebt gehad?
- **Inhoud**
Welke lesstof in dit thema was nieuw voor je en welke lesstof wist je al?
Had je al wel eens iets over Ötzi gehoord in de media?
- **Eindopdracht**
Wat vond je van de eindopdracht? Vond je het moeilijk om de juiste afbeeldingen te vinden?
Lukte het om een beetje origineel te zijn, zodat je niet dezelfde plaatjes had als je klasgenoten?
Was het moeilijk om de juiste teksten te schrijven bij de afbeeldingen?

Verderkijker

De Verderkijker biedt bij het thema passende externe linkjes naar uitleg, oefenmateriaal of filmpjes.

Leerlingen voor leerlingen

Hieronder vind je verschillende video's die door leerlingen voor leerlingen zijn gemaakt en die goed passen bij dit thema.

<https://player.vimeo.com/video/213978427>

<https://player.vimeo.com/video/213679559>

<https://player.vimeo.com/video/213977191>

SchoolTV

Op de website van SchoolTV zijn veel verschillende video's te zien die passen bij Tijdvak 1. We hebben een aantal interessante video's voor je op een rijtje gezet.

Ooit was Nederland bedekt met ijs! Meer over de ijstijd zie je in deze video: [Stuwwallen](#)

https://player.ntr.nl/index.php?id=WO_NTR_3532711

Hoe onstonden en leefden de oermensen? Video: [oermens](#)

https://player.ntr.nl/index.php?id=VPWON_1205155

Een klokhuysaflevering over het ontstaan van de mens. Video [Homo Erectus](#)

https://player.ntr.nl/index.php?id=VPWON_1223582

Mensen in de steentijd leefden als jagers en verzamelaars. Video: [mensen in de steentijd](#)

https://player.ntr.nl/index.php?id=WO_NTR_428658

Grappige video over het schrift. Video: [van links naar rechts](#)

https://player.ntr.nl/index.php?id=WO_NTR_11625895

Hoe werd een hunebed gebouwd? Video: [de bouw van een hunebed.](#)

https://player.ntr.nl/index.php?id=WO_NTR_429246

Youtube

Op youtube staan talloze filmpjes die passen binnen dit tijdvak. We zetten er een aantal op een rijtje:

- Meekijken bij een [archeologische opgraving](#) in Dalfsen.
- [De opgraving](#) van een mammoet in Michigan Amerika.

Extra: Gebeurtenissen

Hieronder zie je een tweetal vragen staan die aansluiten bij Tijdvak 1.
Maak deze vragen.

Gebeurtenissen - 1

Tijdvak 1 begint 2,5 miljoen jaar geleden en duurt tot 3000 v. Chr.
Bekijk de volgende vijf 'gebeurtenissen' die horen bij dit tijdvak.

Bedenk in welke chronologische volgorde deze 'gebeurtenissen' hebben plaatsgevonden.
Sleep de gebeurtenissen in de juiste volgorde.

- ☐ **a** In Zuid-Limburg ontstond de Bandkeramische cultuur.
- ☐ **b** In Mesopotamië kwam er een einde aan de prehistorie.
- ☐ **c** In het Midden-Oosten ontwikkelde zich de eerste landbouwsamenleving.
- ☐ **d** Het Trechterbekervolk vestigde zich in Nederland.
- ☐ **e** In een grot in Frankrijk werden grotschilderingen gemaakt.

Gebeurtenissen - 2

In vraag 1 van deze extra opdracht heb je de gebeurtenissen in chronologische volgorde gezet.
Maar ben je wel 100% zeker van je antwoord. Wat zorgt ervoor dat het logisch is dat je twijfelt.

Over dit lesmateriaal

Colofon

Auteurs	content VO- ; Leontine de Jong ; Froukje Kalma
Team	VO-content Geschiedenis
Laatst gewijzigd	11 oktober 2023 om 14:50
Licentie	De Internationale Creative Commons 4.0 licentie waarbij de gebruiker het werk mag kopiëren, verspreiden en doorgeven en afgeleide werken mag maken onder de voorwaarden: Naamsvermelding en Gelijk Delen, zie http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/ . Meer informatie over de CC Naamsvermelding-GelijkDelen 4.0 Internationale licentie licentie.

Aanvullende informatie over dit lesmateriaal

Van dit lesmateriaal is de volgende aanvullende informatie beschikbaar:

Leerniveaus	VWO 2, HAVO 1, VWO 1, HAVO 3, VWO 3, HAVO 2
Leerinhoud en doelen	Ontstaan van de eerste stedelijke gemeenschappen, Leven van boeren, Levenswijze van jagers en verzamelaars, Leven van jagers in de prehistorie, Geschreven bronnen ontbreken, De tijd van jagers en boeren (tot 3000 v C), Leven in steden, Ontstaan van landbouw en landbouwsamenlevingen, Denken over het leven na de dood, Geschiedenis
Eindgebruiker	leerling/student
Studiebelasting	18 uur en 30 minuten
Trefwoorden	de eerste steden, de mammoetjacht, het eerste schrift, hoe stierf ötzi, hunebedden, jagers en verzamelaars, landbouwsamenlevingen, leerlijn, rearrangeerbare, soorten bronnen